

DİNLERDE KIBLE ANLAYIŞI

*Ahmet GÜÇ**

ÖZET

Kible, Yahudilerin, Hıristiyanların, Müslümanların ve diğerlerinin ibadet esnasında döndükleri yöndür. Kible konusundaki eski Yahudi uygulaması ve ona atfedilen öneme Daniel Kitabı'nda (6/10) rastlanır. Hıristiyan kilise binalarındaki yön geleneği, kökenlerini, Yahudi sinagoglarının Kudüs'teki Mabed'e doğru coğrafi olarak yönlendirilişinden ziyade, Greko-Romen mabedlerinin doğuya doğru kozmik yönlendirilişinde bulur. Birkaç küçük istisna dışında, ilk Hıristiyan kiliseleri doğu-batı ekseninde yönlendirilmişlerdir. Kiblenin evrenselliği sadece İslam'da gerçekleştirilmiştir. İlk günlerde bir toplum olarak organize edilmeden önce Müslümanlar, kiblelerinin bir sembolü olarak kutsal Kudüs şehrine yönelmişlerdi. Mekke'den ayrılıp Medine'ye vardıklarında, ilâhi yönlendirme ile Hz. Muhammed halkını bir ümmet, bağımsız bir topluluk olarak organize etmeye başladı. Bu safhada, Hz. İbrahim'in ismiyle de ilişkilendirilen Ka'be kible olarak kabul edildi. Bu değişiklik hicretten onaltı, onyedinci ay sonra yapılmıştır.

SUMMARY

The Idea of the Qibla in the Religions

Qibla is the direction to which Jews, Christians, Muslims and others turn in prayer. The old jewish practice in the matter of the Qibla and the importance attached to it is found in the book of Daniel (6/10). The tradition of orientation in the building of Christian churches has its origins in the cosmic orientation of Greco-Roman temples (toward the east) rather than in the geographic orientation of Jewish synagogues (toward the Temple of Jerusalem). With rare exceptions, early Christian churches were oriented on an east-west axis. The universality of the Qibla was only perfected in Islam. In the early days, before they were organised as a people, they followed as a symbol for their Qibla the sacred city of Jerusalem. When they were

* Prof.Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

turned out of Makkah and arrived in Madinah, Muhammed, under divine direction, began to organise its people as an ummat, an independent people. At this stage the Ka'ba was established as Qibla, with which the name of Abraham was connected. The change took place about sixteen or seventeen months after Hijrat.

GİRİŞ

Saha veya alan sembolleri ve onların durumu en açık bir şekilde yönelmenin dinî fiilini, yani insan hayatını dünyada yerleştirmenin temel yöntemini açıklar. Yönelme veya yön tayini herhangi bir alandaki uygun yeri bilinçli olarak belirleme ve o yerin uygunluğuna hükmetme fiilidir. İnsana ait bir yeri anlamlı bir şekilde ortaya çıkaracak tarzda tespit etmek insanı kutsala doğru yönelten dinî bir fiildir. Kutsala doğru olan bu temel yöneliş önemini -bütün kozmik yapılara olduğu kadar- bütün yönelme noktalarından, tüm ferdi ve sosyal fiillere kadar genişletir. Böylece meskûn bir alan, kutsala oranla anlaşılabilir hale gelir. İnsanların yaşadığı yerlerin evren, şehir, köy veya yerleşim alanı, ev ve fert gibi çeşitli türleri kendi durum ve anlamlarını kutsala göre belirlerler. Onlar, insanların kendisine yöneldiği kutsalın tezahürleri ile birlikte tanımlanmışlardır. Yine yönelme bir varlığı kendisinden başka bir gerçeklikle ilişkilendirmeyi gerektirdiğinden, bütün hakikatlerin bir araya geleceği bir merkez meydana getirir¹.

Kutsala atfedilen veya kutsalla bir şekilde irtibatlandırılan bir yer gerçekte insanlar tarafından “seçilmemiş” sadece keşfedilmiştir. Bazıları bunu, “bütün kutsal mekanlar tanrısal bir işaretle belirlenir ve yine tanrıya tahsis edilirler” şeklinde ifade etmişlerdir². Nitekim yeryüzünde inşa edilen ilk mabed olan Kabe'nin yeri böyle bir işaretle Hz. İbrahim'e bizzat Allah tarafından gösterilmiştir (Hacc, 22/26). Aynı şekilde Beyt-i Makdis'in yeri de Davud (a.s)'a, melek aracılığıyla, yine Allah tarafından gösterilmiştir (II. Samuel, 24/16-25). Ayrıca, hemen hemen bütün dinlerde kutsal kabul edilen bu tür mekanlar, oralarda birer mabed yapılmak suretiyle kutsallıkları tescil edilmiş ve çeşitli din mensupları tarafından kutsal sayılan bu yapılar bizzat kutsal tarafından da sahiplenilmiştir. İşte bundan dolayı Kabe'ye “Beytullah (Allah'ın Evi), Kral Süleyman tarafından yapıldığına da “Beyt-i Makdis” (Yahve'nin Evi, I. Tarihler, 22/1; II. Tarihler, 3/1) gibi isimler verilmiştir. Diğer taraftan, bu kutsal mekanların Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi ana yönlerle ilişkileri bulunduğu gibi, dünyanın her yerinden insanların kendilerine yönelmeleri sebebiyle, kendileri de bir “yön” oluşturmuşlardır.

¹ Eilade, Mircea-Sullivan, Lawrence E., “Orientation”, Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, New York 1987, XI, 105.

² Bkz. Eliade, Mircea, Pattern in Comparative Religion, Great Britain 1976, s. 370-376.

İşte bu “yön” veya bir kutsal mekana yönelme anlayışı dinî literatürde “kıble” terimiyle karşılanmıştır. Bu husus, en açık ifadesini “Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır...” (Bakara, 2/148) âyetinde bulmuştur.

I-TANIMI

Şu halde kıble, Türkçe “yön” demek olup aslında insanın herhangi bir tarafa dönmesine veya bir yöne yönelen kimsenin üzerinde bulunduğu hale verilen isimdir. İslam’daki geleneksel anlamıyla kıble, namazda dönülen mukabil mekan, Müslümanların kendisine doğru namaz kıldıkları yön, mescidin kıblesi gibi anlamlara gelmektedir. Namazda yüzün döndürüldüğü yerin ismi olmasının dışında, bir terim olarak da kullanılagelmiştir³. Ayrıca, Mekke’nin, Kabe’nin ya da Kabe’nin batı köşesi ile altın oluk (mîzab) arasının namaz kılariken dönülmesi gereken yönü diye de tanımlanmıştır⁴.

II-İLK KIBLE

Kur’ân-ı Kerim’de, “Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabed), Mekke’deki (Kabe)dir” (Âl-i İmran, 3/96); “Biz, Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim’in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail’e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim’i temiz tutun, diye emretmiştik” (Bakara, 2/125) buyurularak, Kabe’nin Hz. İbrahim tarafından Tek Allah’a adanan ilk mabed olduğu ve bu sebeple bütün Müslümanlar için bir kıble ve yıllık olarak tekrarlanan Hacc’ın hedefi olarak seçildiği belirtilmiştir. Ayrıca İslam öncesi dönemlerde bile Kabe’nin, kişiliği ile her zaman Arap düşüncesinin ön saflarında yer almış olan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail’in hatırası ile özdeşleşmiş olduğu kaydedilmiştir⁵. Şu halde temeli Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından atılan (Bakara, 2/127) Kâbe, yeryüzünde inşa edilen ilk mabed ve dolayısıyla ilk kıble olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Hz. İbrahim’den sonra gelen pek çok peygamberin de kıblesi olmuştur⁶. Hatta Ebu’l-Âliye er-Reyyâhî’den rivayet edildiğine göre, Salih (a.s)’ın mescidi ve kıblesi Kâbe’ye doğru idi. Yine o, “Musa (a.s) Kâbe istikametinde ve Sahra’ya doğru namaz kılardı ve Kâbe bütün Nebilerin kıblesi idi” demiştir⁷.

³ Bkz. Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, Lisânü’l-Arab, Beyrut ts., XI, 544-545; Râgıb Isbahani, el-Müfredat fî Garîbi’i-Kur’ân, İstanbul 1986, s. 592; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’ân Dili, İstanbul ts., I, 522; Brandon, S. G. F., A Dictionary of Comparative Religion (DCR), London 1970, s. 521-522.

⁴ Wensinck, A. J., “Kible”, İslam Ansiklopedisi (İA), İstanbul ts., VI, 666; Brandon, DCR, 521-522.

⁵ Muhammed Esed, Kur’ân Mesajı: meal-tefsir (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 35.

⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmiu’l-beyân an te’vîl-i âyi’l-Kur’ân, Mısır 1388/1968, II, 25-26; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesir, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, Mısır ts., I, 383.

⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, Beyrut ts., II, 150-151.

Böylece Kâbe, Süleyman (a.s)'ın Beyt-i Makdis'i inşasına kadar ilk mabed ve ilk kible olma özelliğini sürdürmüştür.

III-YAHUDİLİK'TE KIBLE

Kible açısından önem arzeden diğer bir şehir de Kudüs'tür. Yahuda tepelerinde kurulan ve İsrail devletinin merkezi haline gelen bu şehir, Kral Davud tarafından Yebusiler'den alınışından (II. Samuel, 24/16-25) ve daha sonra oğlu Süleyman tarafından M.Ö. 950'lerde Beyt-i Makdis'in orada inşa edilmişinden sonra İsrail dininin de merkezi olmuştur. Yahve'nin huzurunun sembolü sayılan Ahid Sandığı'nın, Mabed'in en kutsal mekanında bulunuşu da oraya ayrıca bir kutsallık kazandırmıştır⁸. Böylece dinî bir merkez haline gelen ve aynı zamanda Kral Davud'un tabii şehri ve İsa Mesih'in de doğum yeri olan (Matta, 2/1; Luka, 2/4) Kudüs'e Yahudiler ve Hıristiyanlar kutsal bir şehir olarak bakıyorlardı. Fakat aralarında ortak bir kible anlayışı yoktu⁹. Zaten Yahudiler de ancak Beyt-i Makdis'in inşasından sonra Kudüs'e dönerek dua ve ibadet yapmaya başlamışlardı.

Kudüs'ün Kral Süleyman tarafından kible olarak tayin edilişi Kitab-ı Mukaddes'te şöyle anlatılmaktadır:

“Fakat ya Rab Allah'ım, bugün senin önünde bu kulunun ettiği feryadı ve duayı işitmek için bu kulunun duasına ve yalvarışına yönel; ta ki, bu kulunun bu yere doğru edeceği duayı işitmek için gözlerin bu eve; ismim orada olacaktır dediğin yere, gece gündüz açık olsun. Ve bu yere doğru dua ettikleri zaman, bu kulunun ve kavmin İsrail'in yalvarışını işit; gökte, meskeninde işit ve işitince bağışla” (I. Krallar, 8/28-30). Ayrıca Beyt-i Makdis, İsrail'den olmayan ve uzak memleketlerden gelenlerin de kiblesi olacaktır:

“Ve kavmin İsrail'den olmayan ecnebi de, senin ismin uğruna uzak memleketten gelince; gelip bu eve doğru dua edince; gökte, meskeninde işit ve ecnebinin sana feryat ettiği bütün şeylere göre yap, ta ki, kavmin İsrail gibi senden korkmak için, dünyanın bütün kavimleri senin ismini bilsinler ve yaptığım bu evin senin isminle çağrıldığını bilsinler” (I. Krallar, 8/41-43). Aynı şekilde, Kudüs'te bulunan İsraililerin olduğu gibi, Kudüs dışında bulunan İsraililerin de kiblesi idi:

“Eğer kavmin, onları göndereceğin bir yoldan düşmanına karşı cenge çıkarsa ve Rabb'e, seçtiğin şehre ve ismin için yaptığım eve doğru dua ederlerse; o zaman dualarını ve yalvarışlarını gökte işit ve onların davasını gör” (I. Krallar, 8/44-45). Sürgünde bulunan İsraililerin de yine Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet etmeleri gerekiyordu:

⁸ The Penguin Dictionary of Religions (DR), ed. John R. Hinnells, London 1988, s. 172, 324.

⁹ Abdullah Yusuf Ali, The Holy Qur'ân, Medine 1410, s. 58 (147 nolu dipnot).

“Onları sürgün eden düşmanların memleketinde bütün yürekleriyle ve bütün canlarıyla sana dönerlerse ve onların atalarına verdiği memleketlerine, seçtiğin şehre ve ismine yaptığım eve doğru sana dua ederlerse; o zaman gökte, meskeninde dualarını ve yalvarışlarını işit ve onların davasını gör” (I. Krallar, 8/48-49).

Kral Süleyman’la başlayan kible ve ona atfedilen önem konusundaki eski Yahudi uygulaması Daniel’in kitabında daha net bir şekilde göze çarpmaktadır. Dindar birisi olan ve M.Ö. 606-538 arasında yaşadığı belirtilen Daniel, Asurlu Nabukadnezar tarafından Babil’e sürgüne götürülmüştü. Yahudilerin “tutsaklığına” rağmen o, Babil’de yüksek devlet memuriyetlerinde bulunmuş, buna rağmen Kudüs’e karşı olan bağlılığını devam ettirmişti¹⁰ Daniel’in odasının pencereleri Kudüs’e doğru açıldı ve önceleri yaptığı gibi günde üç defa diz çöküp Kudüs’e doğru dua ederdi (Daniel, 6/10). Böylece, Kral Süleyman’la başlayan Kudüs’e doğru yönelme uygulaması, Daniel’le birlikte daha belirgin hale getirilmiş ve günde üç defa olmak üzere vakitle kayıtlandırılmıştır.

Kudüs, Romalılar tarafından ele geçirilişinden ve Beyt-i Makdis’in yıkılışından sonra da Yahudiler için dinî merkez ve kible olma özelliğini sürdürmüştür. Hatta ortaçağlarda Hıristiyanların ve Müslümanların idaresine geçtiği sırada orada Yahudi nüfusu azdı. Fakat sürgündeki Yahudiler için Kudüs, bütün Yahudilerin dua esnasında yöneldikleri kutsal şehir olmaya devam etmiştir¹¹. Beyt-i Makdis’in yıkılışından sonra inşa edilen sinagogların yönü de Kudüs’e doğru idi. Ayrıca, sinagogların, rulo halinde el yazması Tevrat tomarlarının saklandığı “Aron ha-Kodeş” adı verilen ve İslam’daki mihraba tekabül eden bölmeleri de Kudüs’e yönelik olarak yapılmıştır. Böylece Yahudilik’te, gerek evde gerek sinagoglarda, ibadet esnasında Kudüs’e dönülmektedir. Buna “mizrah (doğu yönü)” denilmektedir¹².

Her ne kadar Yahudiler dua ve ibadetlerinde Kudüs’e yönelseler de, “doğu yönü” ile de ilişkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Ahid’de doğu, “mizrah-semes (gün doğusu, doğu yönü)” (Sayılar, 21/11; Hâkimler, 11/18) veya “mizrah (doğu)” (Yeşu, 4/19) ya da bir defaya mahsus olmak üzere sadece “mosâ (yükselmek)” (Mezmurlar, 75/6) gibi ifadelerle açıklanan bir yöndür. Aynı kullanıma Yeni Ahid’de “anatole (doğu)” şeklinde rastlanmaktadır (Matta, 2/1). Şüphesiz güneş-ay gibi ışık veren cisimlerin doğuşu, eski insanlara yön tayininde yardımcı olmuştur. Böylece “ön” anlamına gelen “gedem” veya biraz kök değişikliğiyle “gdm”, Doğu’yu tanımlamak için sık sık kullanılmıştır¹³.

¹⁰ Yusuf Ali, age, s. 59 (150 nolu dipnot).

¹¹ Hinnells, DR, 172.

¹² Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara 1997, s. 253-254, 479; Hinnells, DR, 317.

¹³ The New Bible Dictionary, ed. J. D. Douglas, Great Britain 1962, s. 330.

Diğer taraftan, İbraniler dünyayı dört parçaya ayırmışlar ve yönleri “yerin köşeleri” (İşaya, 11/12; Vahiy, 7/1, 20/8) veya “dört yel” (Hezekiel, 37/9; Vahiy, 7/1) diye tanımlamışlardır. Diğer pek çok Sâmi topluluklar gibi, doğan güneş İbranilerin temel yönünü belirlemiştir. Bu münasebetle Doğuya “ön” veya “şafağın söktüğü yer” adı verilmiştir. Diğer yönler de uygun tanımlarını Doğunun karşısındaki konumlarına göre almışlardır. Dolayısıyla Batı “arka” (Joel, 2/20), Kuzey “sol” (Tekvin, 14/15) ve Güney de “sağ” (I. Samuel, 23/24) idi. Eski Ahid, Doğu yönü dışında, yerel coğrafi tanımlamaları daha sık kullanmıştır. Bunlar arasında Kuzey, mitolojik bir arka planın izlerini daha sık taşır (Yeremya, 4/6 vd.; Joel, 2/20)¹⁴.

Şu halde İbranilere göre Doğu, pusulanın belirleme noktası, güneşin doğuş yönü ve “ön” olarak kabul edilen bir yöndür. Aynı şekilde “Batı” da “arka” olarak kabul edilmektedir. Hatta Kudüs Mabedi’nin Doğu kapısı, güneş ışıkları ilkbahar ve gün dönümünde Kudüsülakdes’e girecek şekilde yapılmıştır. Ayrıca, “Doğu’ya doğru bakan kapı” ifadesi Hezekiel’in vizyonlarında göze çarpmaktadır (Hezekiel, 43/1-5).

IV-HİRİSTİYANLIK’TA KIBLE

Yahudiler dua ve ibadetlerinde Beyt-i Makdis’e yöneldikleri halde, Hıristiyanlar Doğuya yönelerek ibadetlerini yapmaktadırlar. Bizans İmparatorluğu döneminde Kudüs Hıristiyanların eline geçmesine ve onlara göre de kutsal sayılmasına rağmen, Hıristiyanlar kiliselerini, doğu tarafına konulan çıkıntı veya altarla (sunak) birlikte, Doğuya dönük olarak yapmışlardır. Nitekim “Doğu Yönü” veya “Doğuya Yönelme” gibi manalara gelen “Orientation” kelimesi de, “Doğu” anlamına gelen “Orient”ten gelmektedir. Halbuki Doğu, pusula yönü olup herhangi bir kutsal yerin yönü olmadığı gibi, yönelme veya yön de herhangi bir pusula yönü ile ilişkileri ifade eder hale gelmiştir¹⁵. Gerçekte, hayat kaynağı sayılan güneş geceleyin kaybolduktan sonra tekrar Doğudan zuhur ettiğinden, ibadet esnasında Doğuya yönelmek eski putperestlerin bir uygulaması olup bu âdet ilk Hıristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Çünkü Doğruluk Güneşi İsa Mesih Doğuda, Beytlehem’de doğmuştu (Matta, 2/1)¹⁶. Ayrıca, İsa’nın doğumu üzerine gelen müneccimler de doğudan geldiği gibi, onun doğumuna işaret eden yıldızları da doğuda görmüşlerdi (Matta, 2/1-2)¹⁷.

Diğer taraftan, İsa Mesih’in doğum yeri olan Beytlehem, Kudüs’ün 5-6 mil güneyinde bir köy olup İsa’nın doğumu anısına orada bir manastır

¹⁴ Childs, B. S., “Orientation”, The Interpreter’s Dictionary of the Bible, New York-Nashville 1962, III, 608.

¹⁵ Yusuf Ali, age, s. 58 (147 nolu dipnot); A. Oy, “Orientation”, Encyclopedia Britannica, USA 1970, XVI, 1093.

¹⁶ Pike, E. Royston, Encyclopedia of Religion and Religions (ERR), Great Britain 1951, s. 132.

¹⁷ Harper’s Bible Dictionary, ed. Madeleine S. Miller-J. Lane Miller, USA 1973, s. 147.

içerisinde “Doğuş Kilisesi” inşa edilmiştir¹⁸. İsa’nın geleneksel doğuş yeri olan mağarayı içine alan bu kilise, Hıristiyanlık’taki en eski kiliselerden birisidir. M.S. 330’da Konstantin I tarafından inşa ve altıncı asırda Justinyen tarafından da restore edilmiştir¹⁹. Ayrıca bu kilise içerisinde Romalı veya Latin, Yunan veya Doğu Ortodoks ve Ermeni kiliselerine mensup Hıristiyanların kullanımına tahsis edilmiş bölümler vardır²⁰. İsa’nın doğduğu yerde inşa edilen bu kilise Doğuda bulunduğundan dolayı, daha sonra inşa edilen diğer kiliseler, rahip ve cemaatin Doğu tarafta kurulan ilk altarla (sunak) yüz yüze gelebilmeleri için, Doğuya dönük olarak inşa edilmişlerdir²¹. Buna rağmen, altların Doğuda bulunmuş olması gerçeğinin, ibadet eden her Hıristiyan’ın yüzünü Doğuya döndürmüş olduğu anlamına gelmeyeceği; çünkü, en azından modern uygulamaya göre bir kilisede bulunan oturakların ibadete katılanların farklı farklı yönlere dönecekleri şekilde yerleştirilmiş olduğu belirtilmiştir²².

Şu halde Hıristiyan kilise binalarında uzun bir seyir takip eden “yön” geleneği, kökenlerini Yahudi sinagoglarının “Kudüs Mabedine doğru” şeklindeki coğrafi yönlendirilişinden ziyade, Greko-Romen mabedlerinin “Doğuya doğru” şeklindeki evrensel yönlendirilişinden alır. Nâdir istisnalarıyla birlikte, genellikle yer kısıtlamaları yüzünden, ilk Hıristiyan kiliseleri bir Doğu-Batı eksenini üzerinde yönlendirilmişlerdir. Bununla birlikte, en eski kiliseler ve dördüncü yüzyılın büyük Konstantin bazilikaları, girişleri Doğuda olmak üzere, genellikle Batıyı gösterecek tarzda inşa edilmişlerdir. Ancak beşinci yüzyılla birlikte bu düzenleme, girişler Batıda ve kilisede yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısım Doğuda ve ortaçağ kiliselerine de ölçü olacak şekilde aksi bir plana sebebiyet vermiştir.

Manevi bir sebebe bağlı olmamakla birlikte, daha sonraki dönemlerde kiliselerin Doğuya döndürülmesine eskatolojik bir anlam da yüklenmiştir. Mesela görkem içinde gelecek olan İsa, İncil’de, Doğudan gelecekmiş gibi tasvir edilmiş ve şöyle denilmiştir: “Çünkü şimşegin şarkta çakıp garpta dahi görüldüğü gibi, İnsan Oğlunun gelişi de böyle olacaktır” (Matta, 24/27). Bu sebeple, umumi dualarda olduğu gibi özel duada da Hıristiyan Doğuya dönmeye alışmış ve büyük ilk bazilikalarda yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımda bulunan ve "İnsan Oğlunun işareti" sayılan geniş bir mozaik Haç, onların dualarının odak noktasını oluşturmuştur. Böylece Doğuda, ibadet esnasında okunan duada Doğuya yönelme çok önceden zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca kiliseler de Doğuya doğrudur. Hıristiyanlar bunun sebebini: “İsa bizim güneşimizdir ve bizim kaybettiğimiz cenneti Doğudan restore edecektir” şeklinde açıklamışlardır. Batı litürjisinde Doğuya yönelme Carolingan zamanlarında kural haline gelmiştir. Ancak, o zamanlarda sadece

¹⁸ Pike, ERR, 53.

¹⁹ Brandon, DCR, 136.

²⁰ Pike, ERR, 53.

²¹ Pike, ERR, 132.

²² Yusuf Ali, age, s. 58 (147 nolu dipnot).

Doğuya değil, bilakis pusulanın bütün yönlerine mecazi ve manevi yorumlar atfedilmiştir. Mesela bu anlayıştan dolayı İncil Kuzey yönüne doğru okunmuştur. Çünkü Kuzeyin, kovulmuş olan şeytanın gücünü temsil ettiğine inanılmıştır.

Şüphesiz gerçek uygulamada Doğu-Batı ekseni kesin plana göre nâdiren düzenlenmiştir. Yine son zamanlarda kiliseleri pusulaya başvurmaksızın inşa etmek âdet olmuştur. Bu husus, modern insanın herhangi bir yöne yönelme sembolizmini çok zayıf bulabileceğine ve şehir arazilerinin bu geleneği yeniden ihdas etmeyi gerektirmeyecek kadar pahalı oluşuna bağlanmıştır²³.

Hıristiyanların dua ve ibadetlerini Doğuya dönerek yapmalarına gerekçe olarak, Hz. İsa'ya inanan Meryem adında bir kadının, onun mezarına akşam vakti giderken yolda İsa'nın gölgesini görüp ona secde etmesi ve o sırada İsa'nın yönü Batıya doğru olduğundan, bu kadının Doğuya yönelmiş olduğu söylenmektedir²⁴. Bu durumu gerçekçi bulmayan Biruni, gölgeye secde etmek suretiyle onun Rab kabul edilmiş olacağını; o esnada İsa'nın yönü Batıya doğru idiyse, o durumda da Hıristiyanların kiblesine arkasını dönmüş olacağını ileri sürmüştür²⁵. Biruni'ye göre Hıristiyanların Doğuya yönelerek ibadet etmelerinde Kilise Babalarının da rolü vardır²⁶.

Hıristiyanlık'ta, ibadet ve dua esnasında genellikle Doğuya yönelmek âdet olduğu gibi, İsa'yı Son Gün'de, Doğudan ihtişam içerisinde gelirken görebilmesi için, ölen kimseyi ayakları Doğuya gelecek şekilde gömmek de eski bir uygulamadır ve yer yer hala buna riayet edildiği de belirtilmektedir²⁷.

V-DİĞER DİNLERDE KIBLE

Hız. İbrahim'in getirdiği dinî esasları benimseyen Hanifler, Yahudiler ve Hıristiyanlar dışında da kible anlayışına sahip olan din mensupları vardı. Çünkü eski zamanlarda Sâmi kavimler arasında dua ve ibadet zamanlarında gelişi güzel bir istikamete yönelinmezdi. Asıl yönlerin isimlerinden anlaşıldığına göre, Hıristiyanlar dışında, bütün Sâmi kavimler de Doğuya yönelerek ibadet etmişlerdir. Hatta Essenilerin doğan güneşe doğru ibadet ettikleri; Suriye Hıristiyanlarının da tamamen doğu istikametine yöneldikleri belirtilmiştir²⁸. Bununla birlikte Sâbiîler, diğer ibadetlerinde olduğu gibi,

²³ Vogel, C., "Orientation of Churches", New Catholic Encyclopedia, Washington 1967, X, 767.

²⁴ Tümer, Günay, Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini, Ankara 1991, s. 168.

²⁵ Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, İfrâdu'l Mikâl fi Emri'z-Zilâl (Resâilü'l Bîrûnî), Haydarabat 1948, s. 7-8.

²⁶ Biruni, Tahdîdu Nihâyâti'l-Emâkîn li-Tashîhi Mesâfâti'l-Mesâkîn (neşr. M. Tavit Tancî), Ankara 1962, s. 220.

²⁷ Pike, ERR, 132.

²⁸ Wensinck, "Kible", İA, VI, 666.

namazlarında Kuzeye yönelmektedirler. Çünkü onlar, Kuzeyin, Işık Kralının ve Işık Âleminin mekanı ve tamamıyla nurla kaplı olduğuna inanmaktadırlar²⁹. Sâbiiler gibi Maniheistler de muhtemelen Kuzey Kutbuna yönelmektedirler. Onların inancına göre kâinatın en yüksek noktası, gök kubbesinin orta noktasıdır. Sâbiiler ve Maniheistlerin aksine, Harranilerin de Güney Kutbuna yöneldikleri söylenmektedir³⁰. Genellikle bir Hintli de, sabahleyin yatağından kalktığına güneşe doğru eğilir ve yüzünü Doğuya çevirerek sabah ibadetini yapar³¹.

Görüldüğü gibi, başta Hz. İbrahim'in getirdiği dinî esasları benimseyen Hanifler, Yahudiler, Hıristiyanlar olmak üzere, hemen hemen her din sahibinin dua ve ibadet ederken yöneldiği bir kiblesi vardır. Bu husus, "Her birinin yöneldiği bir kiblesi vardır..." âyetinde en açık ifadesini bulmuştur. Şu halde İslam öncesi dönemde Yahudiler Beyt-i Makdis'e, Hıristiyanlar Doğuya, diğer din mensupları da yukarıda belirtilen yönlere dönerek ibadet etmişlerdir. Şüphesiz Hz. Muhammed'in de, geleneğe uyarak, namaz için bir kible tesis etmiş olduğunu kabul etmek mümkündür. Nitekim Peygamber (a.s)'ın, hicretten önce, Mekke'de iken, namazını Kudüs'e yönelerek kıldığı bilinmektedir. Müslümanlara göre Mekke ile Kudüs yeryüzündeki iki kutsal yerdir. Kur'ân-ı Kerim'de, Mescid-i Aksa ve çevresinin mübarek kılındığından bahsedilmiştir (İsra, 17/1)³². Aynı şekilde Mekke'den de "Şehirlerin anası" diye söz edilmiştir (En'âm, 6/92).

VI-İSLAM'DA KIBLE

Hz. İbrahim'le başlayan ve Hz. Muhammed'e kadar gelen süreç içerisinde, ilahi kaynaklı dinler açısından Kabe, Beyt-i Makdis ve Doğu yönü olmak üzere üç farklı kible; Mekke ve Kudüs gibi iki dinî merkez ortaya çıkmıştı. Bu husus her üç dinin mensupları tarafından da bilinmekteydi. Dolayısıyla Kabe ve Beyt-i Makdis, doğusuyla beraber İslam'ın tescil ettiği iki önemli Mabet idi (bkz. Âl-i İmran, 3/96; İsra, 17/1). Hz. Muhammed de bunun bilincindeydi. Nitekim kendisine sorulan bir soru üzerine, "Yeryüzünde ilk inşa edilen mabedin Kabe, ikincisinin de Beyt-i Makdis olduğunu" söylemişti³³.

A. Hicretten Önce Kible

Gerek peygamberliğinden önce, gerekse peygamberliğinin başlangıç yıllarında Hz. Muhammed ve beraberindekiler namazlarında Kabe'ye doğru yönelirdi. Bu, vahiyle tespit edilmiş bir husus olmayıp açıkçası Kabe'nin -

²⁹ Gündüz, Şinasi, Sâbiiler: Son Gnostikler, Ankara 1995, s. 161; Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998, s. 219.

³⁰ Tümer, Biruni'ye Göre Dinler, s. 168-169.

³¹ Pike, ERR, 181; Tümer-Küçük, age, s. 104, 482.

³² Wensick, "Kible", İA, VI, 666.

³³ Buhari, Enbiya, 10, 40; Müslim, Mesacid, 1, 2; Nesâi, Mesacid, 3; İbn Mâce, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 150, 156, 157, 160, 166, 167.

o dönemde İslam öncesi Arapların taptıkları çeşitli putlarla dolu olmasına rağmen- o zamana kadar Tek Allah'a adanmış ilk mabed olarak görülmesinin bir sonucu idi. Diğer taraftan Hz. Muhammed, tevhid inancının öteki kutsal merkezi olan Kudüs'ün yüceliğinin farkında olduğundan, kural olarak, Kabe'nin güney duvarının önünde durup kuzeye doğru namaz kılardı. Böylece hem Kabe'yi hem de Kudüs'ü karşısına almış olurdu³⁴. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre de, Mekke'de iken Kabe'yi yanına alarak Beyt-i Makdis'e doğru yönelirdi. Bu şekilde her iki kibleyi de birleştirmiş olurdu. Bu tavrıyla o, Kabe'yi, müşriklerin putlarıyla dolu olmasına rağmen onlardan soyutluyor ve Hz. İbrahim'in, Allah'ın emriyle insanlığın hidayeti için kurmuş olduğu bir kutsal mekan olarak görüyordu³⁵.

Hicret öncesi dönemde Mekke'de kiblenin Kudüs olarak kabul edilmesi, büyük bir ihtimalle baskı altında bulunan Müslümanların namazlarını açıkça eda edemedikleri ve ibadet için Kabe'ye giremedikleri bir sırada uygulamaya konulmuştu³⁶. Nitekim Hz. Peygamber'in Harem-i Şerif'e girerek namaz kıldığı sırada Ebu Cehl'in işkencesine maruz kalması da buna işaret sayılabilir³⁷. Ayrıca bütün Araplar için olduğu gibi, Medineliler için de dinî faaliyetin merkezi Kudüs değil, Mekke idi. Buna göre, Mekke'de Kudüs lehine ilk değişikliğin yapılması bir zaruretin neticesi olduğu gibi, amacı da müşriklerle Müslümanlar arasındaki ayrımı belirtmekti³⁸.

İslam'ın başlangıcında Hz. Peygamber ve Müslümanların Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet etmelerinin en önemli sebeplerinden birisi de, o dönemde Kabe'nin putlarla doldurulmuş olmasıydı. Buna rağmen Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu sürece Kabe'ye arkasını dönmeyip onu, namazda Beyt-i Makdis'le kendisi arasında bulundururdu³⁹. Aynı şekilde, hicretten önce Resülüllah'a bey'at etmek üzere Medine'den Mekke'ye gelen bir grup içerisinde, Ensar'ın ileri gelenlerinden Bera b. Ma'rur da vardı. Bera, yolda namazını Kabe'ye dönerek kılmıştı. Diğerleri öyle yapmamış ve: "Nebi (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru yönelirdi" demişlerdi. Mekke'ye geldiklerinde bu durumu Resülüllah'a sormuş ve olanları ona anlatmışlardı. Resülüllah da, onların bu konuda serbest olduklarına, isteyenin Beyt-i Makdis tarafını tercih edebileceğine işaret eder tarzda sözler söylemişti⁴⁰. Her ne kadar Hz. Peygamber, o dönem itibariyle, ashaba bu noktada tercih imkanı sağlamışsa da, Bera b. Ma'rur'un, arkasını Kabe'ye dönerek Kudüs'e

³⁴ Esed, age, I, 39 (116 nolu dipnot).

³⁵ Olgun, Tahir, Müslümanlıkta İbadet Tarihi (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1998, s. 104-105.

³⁶ Fazlur Rahman, İslam (çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 23.

³⁷ Buhari, Vüdu', 69, Salat, 109; Müslim, Cihad, 107, 110.

³⁸ Fazlur Rahman, age, s. 23.

³⁹ Olgun, age, s. 104-105; Akyüz, Vecdi, Mukayeseli İbadetler İlmihali, İstanbul 1995, I, 123.

⁴⁰ Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessas, Ahkâmü'l-Kur'ân, İstanbul 1335, I, 85.

doğru ibadet etmek istememesi, Müslümanların ibadet esnasında Kabe'ye yönelme arzusunda bulduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hız. Muhammed'in, hicret öncesinde Kabe'ye ve Beyt-i Makdis'e aynı anda birlikte yönelerek namaz kılması, "namaz ilk defa farz kılındığında Peygamber (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru mu, yoksa Kabe'ye doğru mu kılıyordu?" sorusunun sorulmasına ve iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Birinci görüşe göre, namaz farz kılındığında Beyt-i Makdis'e doğru kılıyordu. İbn Abbas da bu görüştedir. İkinci görüşe göre ise, namaz farz kılındığında Kabe'ye doğru kılıyordu. Mekke'de kaldığı sürece de Hız. İbrahim ve İsmail'in namazları gibi Kabe'ye doğru kılmaya devam etti. Medine'ye geldiğinde ise, on altı veya on yedi ay Beyt-i Makdis'e doğru kıldı, sonra Allah onu Kabe'ye döndürdü⁴¹.

Bazı görüş farklılıklarının bulunmasına rağmen, Hız. Peygamber'in hicret öncesinde hem Kabe'ye hem de Kudüs'e birlikte yönelerek ibadet ettiği daha muhtemel gibi görünmektedir. Bu da, Kudüs'ün niçin tercih edildiği şeklindeki bir soruya ve şu farklı görüşlere sebebiyet vermiştir: Birinci görüşe göre Hız. Peygamber kendi rey ve ictihadiyla böyle bir tercihte bulunmuştur. İkinci görüşe göre, Beyt-i Makdis'le Kabe arasında muhayyerdi. Fakat Yahudilerin iman etmelerini ve onların gönüllerini kazanmayı umarak Kudüs'ü tercih etmişti. Zeccac'a göre, müşrikleri imtihan etmek içindi. Çünkü onlar Kabe'ye yakınlık duyuyorlardı. İbn Abbas'ın da içinde yer aldığı Cumhura ait olan üçüncü görüşe göre, Hız. Muhammed'in Kudüs'e dönmesi Allah'ın emri ve vahyi ile gerekli görülmüştü. Sonra Allah bunu neshetti ve namazda Kabe'ye yönelmesini emretti. Bu görüşe, "Üzerinde bulunduğun kıbleyi..." (Bakara, 2/143) meâlindeki âyeti de delil göstermişlerdir⁴².

B. Hicretten Sonra Kible

Hicret öncesi döneme ait kible ile ilgili rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hız. Peygamber ve Müslümanlar namazlarını Kabe ve Beyt-i Makdis'e birlikte yönelerek kılıyorlardı. Medine'ye hicret ettiklerinde bu iki kıbleyi birleştirme imkanı ortadan kalkmıştı⁴³. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Resülüllah Medine'ye hicret ettiğinde -ki Medine halkının çoğunluğu Yahudi idi- Allah, Peygamberine Beyt-i Makdis'e dönmesini emretti. Böylece Yahudilerin kiblesine yönelerek on altı-on yedi ay ibadet etti. Yahudiler buna sevinmişlerdi⁴⁴. Hız. Peygamber'in amacı Yahudileri İslam'a ısındırmak, İslam'a yönelmelerini sağlamak ve aslında Allah'tan gelen bütün dinlerin özde bir olduğunu anlatmak idi. Fakat gönlü, İbrahim (a.s)'ın kıblesi olan Kabe'nin kible olmasını istiyordu. Çünkü Yahudiler, İslam'a ısınmak

⁴¹ Kurtubi, age, II, 150; bkz. Yazır, age, I, 434.

⁴² Kurtubi, age, II, 150.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, I, 325; İbn Kesir, I, 189.

⁴⁴ Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul ts., I, 250.

şöyle dursun, bundan şımararak, bir taraftan: “Muhammed ve adamları kiblenin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz onlara yol gösterdik”⁴⁵, diğer taraftan da: “Muhammed, dinimizin hükmünün geçmiş olduğunu iddia ettiği halde kiblemize yöneliyor” demeye başlamışlardı. Müşrikler ise, Müslümanlara hitaben: “Siz, İbrahim’in kiblesini bırakıyorsunuz da Yahudilerin kiblesine karşı namaz kılıyorsunuz” diyorlardı⁴⁶. Dinin ruhundan ayrılıp sadece şeklinde kalan bu kimseler, kiblenin, insanlar arasında birliği sağlamanın ve birlikte Allah’a yönelmenin bir sembolü olduğunu unutmuş, Süleyman Mabedi’ne veya belirli bir binaya yönelmenin dinin ruhu olduğunu sanmışlardı. Ayrıca Hz. Muhammed’in kendi kiblelerine yönelmesini kendileri için bir övünme vesilesi yapmışlardı. Bundan dolayı, zaten daha önce her üç dinin temellerini atmış olan Hz. İbrahim’in yaptığı Kabe’ye yönelerek ibadet eden Allah Resülü, yine oraya dönmek için Allah’ın buyruğunu bekliyordu⁴⁷. Bunun için dua ediyor ve zaman zaman da göğe doğru bakıyordu⁴⁸. Nihayet Bedir Gazası’ndan iki ay önce⁴⁹: “(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin...” (Bakara, 2/144) şeklindeki emir geldi.

Âyette geçen “tekallüb (çevirmek)” lafzı ile ilgili olarak şöyle bir yorum yapılmıştır: “Tekallüb”, “döndürmek, çevirmek” anlamına gelmektedir. Şüphesiz Nebi (a.s) sadece yüzünü semaya döndürüyordu. Çünkü ona Kabe’ye döndürüleceği vadedilmişti. İşte bundan dolayı kendisine vahyin gelmesini bekliyor ve bunu Allah’tan istiyordu. Allah da ona bu konuda izin vermişti. Zira peygamberler, olmasını arzu ettikleri bir işte hayır olmadığı için Allah’ın kendilerine icabet etmeyeceğinden ve bunun da toplumlara için bir fitneye sebebiyet verip vermeyeceğinden emin olmadıkları için, ancak kendilerine izin geldikten sonra Allah’tan bir şey isterlerdi. İşte, “yüzünü semaya döndürdüğünü görüyoruz...” âyetinin anlamı budur⁵⁰.

Hz. Peygamberin, Medine’ye hicretten sonra on altı-on yedi ay kadar Kudüs’e doğru yöneldiği sırada Yahudilerin bazı dedi kodular çıkarmaları üzerine Yüce Allah’tan kendisini Kabe’ye doğru yöneltmesini istemesi, Mekke devrinde Kabe’nin kible olarak en az Beyt-i Makdis kadar önemsendiğini göstermektedir. Sonuç itibarıyla, Hz. Peygamber’in henüz Mekke’de iken ibadetlerinde Kudüs’e doğru yöneldiği bilinse de, Hz.

⁴⁵ Ateş, age, I, 250.

⁴⁶ Olgun, age, s. 105.

⁴⁷ Ateş, age, I, 250.

⁴⁸ Taberi, Tefsir, II, 20.

⁴⁹ Ateş, age, I, 250.

⁵⁰ Cessas, age, I, 90.

İbrahim'den kalma olduğu için Kabe'ye de en az Beyt-i Makdis kadar önem verdiği görülmektedir.

Kible değişikliğini bildiren âyet, kible değişikliği ile ilgili emrin kesin olduğunu göstermekle birlikte, bu emrin nerede geldiği konusunda farklı rivayetler mevcuttur.

C. Kible Değişikliği İle İlgili Emir Nerede Geldi

Kible değişikliği emrinin öğle, ikindi veya sabah namazında; hatta namaz dışında geldiğine dair farklı rivayetler mevcuttur. Bu konu ile ilgili olarak Bera b. Âzib şöyle demiştir: “Resülüllah Beyt-i Makdis'e doğru on altı veya on yedi ay namaz kıldı ve Kabe'ye doğru dönmeyi arzu ediyordu. Nihayet Allah, 'yüzünü göğe doğru çevirdiğini görüyoruz...' meâlindeki âyeti indirdi. O da Kabe tarafına yöneldi. Bunun üzerine insanlardan sefih kimseler -ki bunlar Yahudilerdi- 'üzerinde buldukları kiblelerinden onları ne çevirdi' dediler. Allah da, 'Doğunun da Batının da Allah'a ait olduğunu ve dilediği kimseleri doğru yola ulaştıracağını' söylemesini istedi. Nebi (a.s) ile beraber bir adam da namaz kılmıştı. Namazı kıldıktan sonra yola çıktı ve Ensar'dan ikindi namazını Beyt-i Makdis'e doğru kılan bir grupla karşılaştı. O kişi, onlara, Resülüllah'la beraber namaz kıldığına ve namazda Kabe tarafına yöneldiğine şahit olduğunu söyledi. Bu haber üzerine kavim, buldukları yönden dönüp Kabe tarafına yöneldiler”⁵¹. Bera b. Âzib'den gelen başka bir rivayete göre de, “Nebi (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru on altı veya on yedi ay namaz kıldı ve kiblesinin Kabe'ye doğru olmasını arzu ediyordu. Nihayet ikindi namazını kıldı ve onunla birlikte bir grup da kıldı. Resülüllah ile birlikte namaz kılan erkeklerden birisi yola çıktı ve bir mescid ehline, onlar rükuda iken rastladı ve onlara, 'Allah şahit ki Nebi (a.s) ile birlikte Kabe'ye doğru namaz kıldım' dedi. Bunun üzerine onlar, olduğu gibi Kabe cihetine döndüler. Kabe'ye doğru dönülmeden önce eski kible üzere ölen veya öldürülen kimseler vardı. Onlar hakkında ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Bunun üzerine, 'Allah sizin imanınızı zâyi etmez...' meâlindeki âyet nâzil oldu”⁵². Yine Bera'dan rivayet edilen ve İbn Mâce'de yer alan konu ile ilgili hadisin devamında: “Resülüllah (a.s), kendisine kible değişikliğini bildirmek üzere Cebrâil (a.s) geldiğinde, ona, Beyt-i Makdis'e doğru kıldığımız namazlarımızın durumu ne olacak diye sordu. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu” denilmiştir⁵³. Âlimler bu âyetin, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılarken ölenler hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buhari'de yer alan Bera b. Âzib hadisinde de görüldüğü gibi, ilgili âyette namaz, niyet, söz ve ameli ihtiva ettiğinden dolayı “iman” şeklinde isimlendirilmiştir⁵⁴.

⁵¹ Buhari, Salat, 31, Tefsiru sure 2, 18.

⁵² Buhari, Tefsiru sure 2, 11, İman, 30; İbn Kesir, I, 189; Wensinck, “Kible”, İA, VI, 666-667.

⁵³ İbn Mâce, Kible, 56.

⁵⁴ Kurtubi, age, II, 157.

Kible değişikliği ile ilgili diğer bir rivayete göre Peygamber (a.s) bir kısım cemaat ile Beni Seleme mescidinde öğle namazının farzının iki rekatını Kudüs'e doğru kıldıktan sonra, vahiy gelerek diğer iki rekatını Mekke'ye dönerek kılmışlardı. Bu sebeple bu mescide "Mescidl-Kıbleteyn (İki Kibleli Mescid)" denilmiřtir⁵⁵. Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre ise, "İnsanlar Kuba'da sabah namazını kırlarken ansızın birisi çıkageldi ve 'Allah, Nebi (a.s)'a, Kabe'ye yönelmesini emreden bir âyet indirdi' dedi ve Kabe'ye dönmelerini istedi. Onlar da Kabe'ye yöneldiler. O esnada insanların yüzü şam'a doğru idi. Gelen bu haber üzerine yüzlerini Kabe'ye doğru çevirdiler"⁵⁶. Grldği gibi kible değişikliği ile ilgili emrin öğle, ikinci veya sabah namazında geldiğine dair rivayetler vardır. Hatta bu emrin namaz dışında geldiğini söyleyenler de olmuştur. Konu ile ilgili rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, bir defa kible değişikliği ile ilgili haber Kuba mescidine ertesini günü sabah namazında ulaşmış olduğundan, bu emrin sabah namazında gelmediği kesindir. Geriye ğle ve ikinci namazları kalmaktadır. Bera b. Âzib'den rivayet edilen ve Nesai'de yer alan bir hadiste şöyle denilmiştir: "...Reslllah Medine'ye geldi ve Beyt-i Makdis'e doğru on altı ay namaz kıldı. Sonra Kabe'ye döndürüldü. Nebi (a.s) ile birlikte namaz kılanlardan birisi Ensar'dan bir topluluğa rastladı ve 'ben şehadet ederim ki Reslllah Kabe'ye döndürüldü' dedi ve bunun üzerine onlar da Kabe'ye yöneldiler"⁵⁷. Bu hadiste, Hz. Peygamberle birlikte namaz kılan birisinden söz edildiği halde, kılınan namazın hangi vakit olduğu belirtilmemiştir. Bir vakti kıldıktan sonra yola çıkan birisinin diğer bir namaz vaktinde başka bir mescide uğradığından söz edildiğine göre, tabii olarak bu kişi öğle namazını kıldıktan sonra yola çıkmış ve ikinci vaktinde bir başka mescid ehline rastlamış olmalıdır. Bu durumda, kible değişikliği ile ilgili emrin öğle namazında Seleme Oğulları mescidinde geldiği, ilgili haberin ikinci namazında bir başka mescide ulaştığı ve ertesini günü sabah namazında da Kuba halkına duyurulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Hz. Peygamber'e biat edenlerden birisi olarak bilinen Eslem kızı Nveyle'nin: "Biz ğle namazında idik. Birden Abbad b. Biş b. Kayziyy çıkageldi ve: 'Reslllah (a.s) kibleye -veya Beyt-i Haram'a- yöneldi' dedi. Bunun zerine erkekler kadınların, kadınlar da erkeklerin yerini aldı"⁵⁸ şeklindeki rivayeti de, kible değişikliği ile ilgili emrin öğle namazında geldiği yönündeki rivayetleri desteklemektedir.

⁵⁵ Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eř-şirzi el-Beydvi, Tefsiru'l-Beydvi, Dersaadet, İstanbul ts., I, 93; Wensinck, "Kible", İA, VI, 666-667.

⁵⁶ Buhari, Salat, 32, had, 1, Tefsiru sure 2, 14, 16, 17, 19; Nesâi, Salat, 24, Kible, 3; Mlik b. Enes, Muvatta', Kible, 6; Ahmed b. Hanbel, II, 113.

⁵⁷ Nesai, Salat, 22, Kible, 1.

⁵⁸ Kurtubi, age, II, 149; İbn Kesir, I, 193; Ateş, age, I, 250-251; Arnold, T. W., İntişar-ı İşlam Tarihi (terc. Hasan Gündüzler), İstanbul 1982, s. 42.

D. Yahudilerin ve Diğerlerinin Kible Değişikliğine Tepkileri

Daha önce Hz. Peygamber'in ve Müslümanların kendi kiblelerine yönelmelerine sevinen ve bunu öteki milletlere karşı bir üstünlük ve övünç vesilesi sayan⁵⁹; yerine göre de, "Muhammed, dinimizin hükmünün geçmiş olduğunu iddia ettiği halde kiblemize yöneliyor" gibi sözler sarfeden⁶⁰ Yahudilerin, bu defa da kible değişikliğine tepki göstereceklerini Allah, önemine binaen, değişiklik emrinden önce şöyle bildirmişti: "İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir" (Bakara, 2/142). Şu halde, kiblenin değiştirilmesi Müslümanları ne kadar sevindirmiş ise, İslam düşmanlarını da o kadar üzmüş ve ileri geri sözler sarfetmeye sevketmişti. İşte âyet, onların bu davranışlarına işaret etmektedir.

Âyette de belirtildiği gibi, bu değişikliğin asıl önemini ve Müslümanlar için ne ifade ettiğini kavrayamayan bazı anlayışsız kişiler, Müslümanların zihninde şüphe uyandırmak için çeşitli fikirler öne sürmeye başladılar. Gerçekleri kavrayabilecek akli kapasiteye sahip olmadıkları için, Allah'ın belli bir nokta veya yön ile sınırlı olduğunu ve kible değişikliğinin Allah'tan yüz çevirmek anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Âyette: "De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır..." buyurularak, bu yanlış anlayışa cevap verilmiş; "Doğu, Batı ve ikisi arasındakilerin mülkünün ve istediği herhangi bir tarafa yönelmeyi emretmenin de Allah'a ait olduğu; bu konuda her türlü tasarrufa sahip bulunduğu belirtilmiştir⁶¹. Çünkü Yahudiler, Kudüs'e yönelmenin daha evla olduğunu; Nebilerin vatanı olduğu için Allah'ın orayı şereflilediğini ve yücelttiğini düşünüyorlardı. Bu âyetle Allah, onların bu şekildeki düşüncelerini reddetmiştir. Çünkü vatanın doğusu da batısı da Allah'a aittir. Allah onu her zaman kullarının maslahatına uygun olarak istediğine verir. Ayrıca, vatanın kendisi fazilete layık olmaz⁶². Bu âyetle, kible değişikliği gerçekleşikten sonra Hz. Peygamber'e: "Kiblemize tekrar döndün" diyen müşrik Araplara da cevap verilmiş olduğu belirtilmiştir⁶³.

Dolayısıyla ilgili âyetle, kiblenin belli bir yönde olması, Allah'ın sadece o yönde olduğu anlamına gelmez. Nereye dönülürse dönülün Allah'ın zatı oradadır; zamandan mekandan münezzehtir (Bakara, 2/115) denilmek istenmiştir. Kible konusunu ele alan âyetlerin devamında da: "Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir...!" (Bakara, 2/177) buyurularak, yalnızca görünür/dış biçimlere

⁵⁹ Çakan, İsmail L.-Solmaz, Mehmet N., Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, İstanbul 1985, III, 44-45.

⁶⁰ Olgun, age, s. 105.

⁶¹ Kurtubi, age, II, 153; İbn Kesir, I, 190.

⁶² Cessas, age, I, 86.

⁶³ Kurtubi, age, II, 168.

uyum sağlamanın erdemliliğın gereklerini yerine getirmek için yeterli olmadığı ilkesi vurgulanmıştır⁶⁴. Yine Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir ki, "Namaz, sadece kalkıp Kabe'ye yönelmek, beden ve dil ile belli başlı bir kaç hareketi yapmaktan ibaret değildir. Şüphesiz ki namaz ve namaz gibi diğer ibadetler, bir Müslüman'ın en başta gelen görevlerindedir. Fakat bir bütün olarak İslam'dan soyutlaştırıldıkları zaman sadece bir tiyatro oyunu gibi basit düzeyde kalırlar⁶⁵.

Yahudilerin, Bakara, 2/142'de belirtilen itirazlarında ısrar etmeleri üzerine onlara bir kez daha cevap verilmiş ve: "Unutmayın, insanlık için inşa edilen ilk mabed, Bekke (Mekke)'deydi..." (Âl-i İmran, 3/96) denilmiştir. Bu bağlamda Mekke'deki mabeden, yani Kabe'den söz edilmesi, onun Kur'ân'da tayin edilen namaz yönü (kible) oluşu gerçeğinden kaynaklanır. Kabe'nin prototipi Hz. İbrahim ve İsmail tarafından inşa edildiğinden (Bakara, 2/125) -bu sebeple, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nden daha eski olduğundan ve kible olması için zaman önceliğine sahip bulunduğundan-onun, Kur'ân'a tâbi olanların kiblesi olarak tayin edilmesi, netice itibariyle, bütün bir Kitab-ı Mukaddes'in temeli olan İbrahimî gelenekten bir kopuş anlamına gelmez; aksine, Hz. İbrahim ile doğrudan irtibatın yeniden kurulmasını sağlamış olur⁶⁶.

E. Kible Değişikliğinin Önemi

Burada şu hususa da işaret edilmesi gerekir ki, kiblenin ibadet esnasında değiştirilmesi, ilk bakışta görüldüğünden daha da mânidardır. Gerçekten bu değişiklik, İslam ümmet hayatının başlangıcı ve tamamen müstakil bir içtimâi yapıya kavuşması demektir. Tarihi kayıtların mevcudiyetinden daha eski zamanlardan beri Arabistan'ın bütün kabileleri için bir hac mahalli olan Kabe, bundan böyle bütün Müslümanların dinî merkezi olmaya başlamıştır⁶⁷.

Kible değişikliği, aynı zamanda İslam ümmetinin önderliğinin ilan edilmesi anlamına geliyordu. Âyette geçen, "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız..." (Bakara, 2/143) sözü ile, hem Hz. Muhammed hem de kible değişikliği kastedilmektedir: Müslümanlar kendilerinin "vasat ümmet" olmalarını sağlayan bütün meziyetlere, hidayete tâbi olarak ulaşmışlardı. Kiblenin Beyt-i Makdis'ten Kabe'ye çevrilmesi ise, İsrail oğullarının önderlik görevinden alınıp yerine Müslümanların konulduğunu gösteriyordu. Bu sebeple, kiblenin Kudüs'ten Kabe'ye çevrilmesi bazı beyinsizlerin sandığı gibi sadece bir yön değişikliği değil, aslında önderlik görevinin İsrail oğullarından alınıp Hz. Muhammed'e verildiğinin ilanı idi.

⁶⁴ Esed, age, I, 48 (143 nolu dipnot).

⁶⁵ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'ân (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara 1987, s. 148.

⁶⁶ Esed, age, I, 109 (75. Dipnot); Ebu'l-Âlâ Mevdudi, Tefhimü'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri (Heyet), İstanbul 1996, I, 280-281.

⁶⁷ Arnold, age, s. 42; Çakan-Solmaz, age, III, 46.

Arapça “ümme-i vasat” ifadesi, başka bir dilde hiç bir kelimenin tam anlamını karşılayamayacağı kadar geniş manalıdır. O, belirli sınırları aşmayan, orta yolu izleyen, diğer milletlere âdil davranan ve onlarla iyi ilişkilerini hak ve adalete dayandıran doğru ve soylu bir toplum demektir⁶⁸. Âyette geçen “vasat (mutedil) ümme” ifadesi: “Nasıl Kabe yeryüzünün ortasında bulunuyorsa, aynı şekilde sizi de orta ümme yaptık. Yani sizi Nebilerin aşağısında ve diğer ümmetlerin üstünde bir konumda yarattık” şeklinde açıklanmış ve vasatın, “âdil” anlamına geldiği belirtilmiştir. Ayrıca, “her şeyin iyisinin ortası olduğu”dur ifadesinden sonra, bunun “âdil ve hayırlı ümme” şeklinde de yorumlandığı kaydedilmiştir⁶⁹. Böylece, âyette geçen “vasat” kelimesi ile “adâlet”in veya “âdil olma”nın ön plana çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır⁷⁰. Aynı zamanda “vasat ümme” ifadesi, “Yahudiliğin kaskatı tutumu ile Hıristiyanlığın aşırı yumuşaklığı arasında orta bir ümme” şeklinde de yorumlanmıştır⁷¹. Bu ümmetin bir özelliği de, “insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümme...” (Âl-i İmran, 3/110) olmasıdır.

Hız. Peygamber, kible değişikliği ile ilgili âyetlerden aldığı mesajla, bu değişikliğe büyük önem atfediyordu. Konu ile ilgili diğer rivayetlerde yeni kible Kabe'nin, Hız. İbrahim'in kiblesi olarak gösterilmesi, Hız. Muhammed'in takibe başladığı yeni siyasi ve dinî tavrı ile bu değişiklik arasındaki münasebettir. Bilindiği gibi Kabe, ta eskiden beri dinî bir merkez olarak tanınır ve Müslümanların menasikine benzeyen hac usulünden bahsedilirdi. Dolayısıyla kible değişikliği Hız. Peygamber ve Müslümanlar açısından çok önemli bir hâdise idi. Çünkü Hız. Peygamber, peygamberlik görevinin esası olan bir meseleye, yani Mekke'de İslam'ı kabul ettirmek ve bu dinî merkez vasıtasıyla İslam'ı daha ötelere yaymak hususuna dikkatini çevirmişti. Onun bundan sonraki bütün çabaları bu amaca yönelikti. Bu uğurda Mekke'de büyük çaba harcamasına rağmen, fazla başarı sağlayamamıştı⁷².

Hız. Peygamber'in Medine'de uyguladığı mücadele yöntemi, Mekke'de bulunduğu sırada olduğu gibi, ilk hedef olarak Mekke'yi İslam davasına kazanmayı ve Mekke'den dışarıya doğru yayılmayı öngörüyordu. İki güçlü etken bu siyaseti hazırlamıştı: Bunlardan birincisine göre, Mekke Arapların dinî merkezi idi ve Arapların İslam dininde biraraya gelmeleriyle bu din dışarıya doğru yayılabilirirdi. İkinci etkene göre ise, eğer Hız. Muhammed'in kendi kabilesi İslam dinine kazanılabilirse, bu, İslam dini için büyük bir destek sağlayabilecekti; çünkü Kureyş kabilesi, kendi durumu ve diğer kabilelerle yaptığı anlaşmalar dolayısıyla, büyük kuvvet ve etkinlik

⁶⁸ Mevdûdi, Tefhim, I, 122-123.

⁶⁹ Kurtubi, age, II, 153; İbn Kesir, I, 189.

⁷⁰ Bkz. Buhari, Tefsîru sure 2, 13.

⁷¹ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 148.

⁷² Fazlur Rahman, İslam, s. 22.

kazanmıştı⁷³. Dolayısıyla, Hz. Peygamber için Kabe ideal bir kible olduğu gibi, muhacirler için Mekke'yi tekrar ele geçirmeye bir teşvik; Mekke'li müşrikler için de ağır bir tehdit anlamına geliyordu⁷⁴.

F. Kible Değişikliğindeki Hikmetler

Kible değişikliğindeki bir hikmet de, âyette şöyle açıklanmıştır: "...Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kabe'yi) biz ancak peygambere uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zâyi edecek değildir..." (Bakara, 2/143). Bu âyetle ifade edilmek istenen şey şudur: Hz. Peygamber Medine'ye gelip Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başlayınca, bu iş Arapların gücüne gitmişti. Daha sonra tekrar Kabe'ye dönülerek namaz kılınması emredildiği zaman Araplar sevinmiş, bu defa da bu değişiklik Yahudilerin gücüne gitmişti. Yahudiler: "Bu ne iş böyle, kâh buraya, kâh oraya ? Bunda kesinlik ve kararlılık olsa böyle olur mu ?" diye İslam'dan çıkıp dinden dönenler olmuştu. Bu sırada münafıklar da, ipe sapa gelmez sözlerle Müslümanlar arasına şüphe ve fitne sokmaya çalışmışlardı. Müslümanlardan bazıları da, "Vefat eden arkadaşlarımızın kıldığı namazlar ne olacak ?" diye telaş ve endişeye kapılmışlardı. İşte bütün bunlara karşı ve daha doğrusu, kiblenin değişmesinden önce bu gibi hallerin olabileceğine işaret etmek üzere bu âyetler inmiştir. Bu meselede bir çok bakımdan deneme vardır. Denilmek istenmiştir ki: Gerçi bu hal, bu deneme büyük ve ağır bir şeydir; ancak Allah'ın hidayet ihsan ettiği, imanda sebat için irade nasip eylediği kimselere ağır gelmez, onlara Allah'ın hiç bir emri ağır gelmez. Şunu da iyi biliniz ki Allah, sizin imanda sebatınızı ve imanınızın eseri ve alameti olarak kıldığınız namazlarınızı ve iyiliklerinizi hiç yok etmez, kaybolmasına izin vermez. Binaenaleyh, kible değişmiş olunca, bundan evvel kıldığınız namazlar ve vefat eden kardeşlerinizin namazları Allah katında kaybolmaz⁷⁵.

Buradaki bir başka incelik de şudur: Rivayete göre Müslümanlar Mekke'de iken, Kabe'ye doğru yönelen müşriklerden ayrılmak için Beyt-i Makdis'e yönelmeleri emredilmişti. Nebi (a.s) Medine'ye hicret ettiğinde, Medine'ye komşu olan Yahudiler Beyt-i Makdis'e yöneliyorlardı. Daha sonra, Müslümanlar, Mekke'de iken müşriklerden ayrıldıkları gibi, Medine'de de Yahudilerden ayrılmak için Kabe'ye doğru döndürüldüler. Böylece zaman içerisinde müşriklerin de Yahudilerin de kiblelerine muhalefet edilmiş oldu⁷⁶.

Kible değişikliği aynı zamanda bazıları için bir imtihan vesilesiydi. Çünkü kible değiştirildiğinde Müslümanlardan bir grup dinden dönmüş, bir

⁷³ Fazlur Rahman, İslam, s. 24.

⁷⁴ Çakan-Solmaz, age, III, 44-45.

⁷⁵ Yazır, age, I, 434-435.

⁷⁶ Cessas, age, I, 86.

grup da münafık olmuştu. İşte bundan dolayı, “...Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına ağır gelir...” (Bakara, 2/143) denilmiştir⁷⁷. Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun kibleyi, ancak Peygambere uyanları, geldiği izden geri dönüp gidecek ve dinden dönecek olanlardan seçip ayırmak, çirkin ile güzeli, yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırtmak ve bu suretle her birinin halini açığa çıkarmak, Benim bildiğim şeyi sizlerin de bilmesini sağlamak içindir. Böyle olmasa idi, onları yalnızca Ben bilirdim, siz bilemezsiniz, ayırt edemezsiniz⁷⁸.

G. Kibleye Dönmenin Farz Kılınışı ve Kible-Namaz ilişkisi

“(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir...” (Bakara, 2/144) âyetiyle birlikte eski kible kaldırılmış ve istikbâl-i kible, yani namaz kılariken yüzün Mescid-i Haram tarafına çevrilmesi farz kılınmıştır⁷⁹. Böylece, kible değişikliği ile ilgili olarak, “Doğu da Batı da Allah’ındır: Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır...” (Bakara, 2/115) âyeti ile başlayıp devam eden işaretler bu âyet ile kesin şeklini almıştır. Artık namazda Kabe’ye yönelmek farz olarak kesinlik kazanmıştır. Bunun için bazı din âlimleri nâsîh (neshedici) olan âyetin bu “Her nereye dönerseniz...” âyeti olduğuna kâni olmuş iseler de doğrusu çoğunluğun dediği gibi neshedici olan, “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir...” emridir. Yüce Allah, bizzat Resülünü böyle bir emirle taltif buyurduktan sonra, başka yerlerde yaşayan diğer Müslümanlara da ayrıca: “Ve her nerede bulunursanız, yani nerede namaz kılarsanız, yüzlerinizi onun tarafına çeviriniz, yani Kabe’nin bulunduğu tarafa yöneliniz” buyurmak suretiyle, namaz kılmak için bir mescid gibi belli ve özel bir yerde bulunmak şart olmadığı, muhakkak bir mescitte namaz kılmak farz olmadığı halde, belli bir kible olarak Mescid-i Haram’a doğru, Kabe tarafına doğru dönmenin farz olduğunu bildirmiştir⁸⁰.

İlgili âyetin devamında, “...Ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler...” buyurularak, aslında Kabe’nin onların da kiblesi olduğuna; Yahudi âlimlerinin ve Hıristiyan din adamlarının, Kabe’nin Hz. İbrahim ve ondan sonraki Nebilerden pek çoğunun kiblesi olduğunu pekâla bildiklerine; daha sonra onların bunu gizleyip bir kısmının Doğuya, bir kısmının Beyt-i Makdis’e doğru yönelerek, Allah’ın kendilerine emrettiği şeyi terkettiklerine işaret edilmiştir⁸¹.

⁷⁷ Kurtubi, age, II, 157.

⁷⁸ Yazır, age, I, 434.

⁷⁹ Yazır, age, I, 435.

⁸⁰ Yazır, age, I, 436.

⁸¹ Taberi, Tefsir, II, 25-26.

Bu arada, “Hz. Peygamber, Yahudilerin gönlünü kazanma ve onları İslam’a ısındırma niyet ve çabasıyla, özellikle Medine’de Beyt-i Makdis’e doğru namaz kıldı” gibi söylentiler de dikkate alınarak, şu gerçek hatırlatılmıştır: “(Yemin olsun ki habibim !) Sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mûcizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çığneyenlerden olursun” (Bakara, 2/145). Bu husus, “Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır...” (Bakara, 2/148) âyetiyle bir kere daha teyit edilmiş ve böylece kible değişikliğinin önemli bir hâdise olduğu, dolayısıyla bir kimsenin kıblesini değiştirmesinin veya başkasının kıblesine tâbi olmasının kolay olmadığı hatırlatılmıştır. Daha sonra da: “Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram’a çevir. Bu emir Rabb’inden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. (Evet Resülüm !) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey Müslümanlar !) Siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarında haksızlık edenler (kuru inatçılar) müstesna, insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın...” (Bakara, 2/149-150) emriyle Allah Teâla, Müslümanların, namazlarında Mescid-i Haram tarafına yönelmelerini farz kılmıştır. Yani yeryüzünün neresinde bulunulursa bulunulsun, namaz kılarken yüzün Mescid-i Haram tarafına döndürülmesi farzdır⁸².

Şu halde, “...Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar !) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin...” (Bakara, 2/144) âyetinden sonra, “Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” (Bakara, 2/149-150) emri iki defa tekrarlanmış ve yine Müslümanlara hitaben, “...Nerede olursanız olunuz, (namazda) yüzünüzü o tarafa çevirin...” (Bakara, 2/150) emri de ikinci defa tekrar edilmiştir. Üstelik kible değişikliği ile ilgili bu emir namaz kılarken gelmiş ve namaz içinde de derhal tatbik edilmiştir. Bu da namaz kılarken kıbleye yönelmenin farzîyetini ve önemini gösterdiği gibi⁸³; âyetin devamında, “...Böylece insanların size karşı getirecekleri bir delilleri bulunmasın...” (Bakara, 2/150) buyurularak, müşrik Arapların: “Kıblemize tekrar döndün”⁸⁴ ve ehl-i kitabın, Nebi (a.s) Kabe’ye döndürüldüğünde, bir taraftan: “Adam babasının evini ve kavminin dinini özledi”; diğer taraftan da: “Muhammed ve ashâbı, ta ki biz onlara yol gösterinceye kadar kıblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı”; “Muhammed dinimiz konusunda bize muhalefet ediyor, fakat kıblemize tâbi oluyor” gibi sözleri göz önünde bulundurularak, Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara, “Sadece Medine’den değil, yeryüzünün neresinde bulunursanız yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin ki artık ehl-i kitabın ve diğerlerinin size söyleyecek

⁸² Taberi, Tefsir, II, 23.

⁸³ Yazır, age, I, 435.

⁸⁴ Kurtubi, age, II, 168.

bir sözleri kalmasın denilmek istenmiştir⁸⁵. Bu noktada, kibleye dönmekten maksadın ne olduğu hususu üzerinde durmak gerekecektir.

1. Kibleye Dönmekten Maksat Nedir ?

Yukarıdaki ayetlerde geçen, “Yüzün dosdoğru olarak kibleye çevrilmesi”nden maksat ise, bedenın ön tarafından tamamıyla yönelmesi demektir. Bu durumda yüzün ve bedenın Kabe’den başka bir tarafa çevrilmesinin namazı bozacağı belirtilmiştir⁸⁶. Aynı şekilde, namaz kılan kimse kibleye yönelmezse namazı sahih olmayacağı gibi, namazda bir özür olmadıkça göğsü kibleden çevirmenin de namazı bozacağı söylenmiştir⁸⁷. Fakat uzakta bulunanlar için bizzat Kabe’ye isabet de şart değildir. İşte bundan dolayıdır ki bizzat “Kabe” denilmeyip, “Mescid-i Haram tarafına” denilmiştir. “Mescid-i Haram” ifadesiyle de Kabe’nin çevresindeki Harem-i Şerif kastedilmiştir⁸⁸. Şu halde kible, Mekke’de bulunan Kabe istikametidir. İstikbâl-i kible de Kabe’ye yönelmek demektir. Namazda kibleye yönelmek gerektiği kitap, sünnet ve icma ile sabittir. “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir...” (Bakara, 2/144) âyeti kitabın delilidir⁸⁹.

Lügat ehli, yüzün Mescid-i Haram tarafına çevrilmesini emreden âyetlerde geçen “şatr” kelimesinin müşterek bir isim olup iki anlama geldiğinde; birinci anlamının “yarı” veya “yarısı”, ikinci anlamının ise “tarafına” veya “hizasına” olduğunda ve âyette kastedilenin ikinci mana olduğunda ihtilaf olmadığını söylemişlerdir⁹⁰. Kabe, Mescid-i Haram’ın tam ortasında bulunduğu için, Mescid-i Haram’ın yarısı Kabe’nin yarısında son bulur ve bundan dolayı Mu’tezile bilginlerinden Cübbâi ve Kadı Abdülcebbar, namazda Kabe’nin yarısına isabetin şart olduğunu, bir kenarına dönmenin yeterli olmadığını söylemişlerdir. Fakat gerek sahabeden, gerek tâbiinden ve gerekse daha sonraki devir müfessirlerinden hepsi (cumhur), uzaktan Mescid-i Haram’ın bulunduğu tarafa yönelmenin gerekli olduğunu açıklamışlardır ki, buna göre: “Mümkün olduğu kadar Kabe tarafına yönelmek” gibi bir sonuç ortaya çıkar. Yani “şatr”, doğrudan doğruya Kabe’yi, Mescid-i Haram da Kabe semtini ifade eder⁹¹.

Şu halde, namazda kibleye yönelmek namazın şartlarından olup Mekke’de oturanlar için Kabe’nin kendisine yönelme konusunda icma vardır. Hatta kişi namazını evinde kılsa, evin duvarlarının kaldırılması halinde yönelmenin bizzat Kabe’nin kendisine denk düşecek şekilde olması gerekir. Mekke dışında oturanlar için ise, Kabe tarafına yönelmek gerekir. Çünkü engeller kaldırılrsa bile, yönelmenin bizzat Kabe’nin kendisine değil

⁸⁵ Taberi, Tefsir, II, 31.

⁸⁶ Yazır, age, I, 435-436.

⁸⁷ Akyüz, age, I, 123.

⁸⁸ Yazır, age, I, 435-436.

⁸⁹ Akyüz, age, I, 123.

⁹⁰ Cessas, age, I, 91; İbn Kesir, I, 192; Yazır, age, I, 435-436.

⁹¹ Yazır, age, I, 435-436.

de gerçekte cihetine denk düşmesi gerekir. Çünkü teklif ancak gücün yettiği kadardır⁹².

2. Dönülmesi İstenen Yer Neresidir ?

Her ne kadar âyetlerde genel olarak “Mescid-i Haram tarafına dönülmesi” istemişse de; Allah’ın, Peygamberine, yüzünü döndürmesini emrettiği mekanın Mescid-i Haram’ın neresi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre dönülmesi istenen yer Kabe’nin altın oluk hizasıdır. Hatta, “...Seni razı olacağın kibleye döndüreceğiz...” âyetini, “Kabe’nin altın oluk tarafına” şeklinde tefsir edenler de olmuştur⁹³. Yahya İbn Kımata, konu ile ilgili olarak: “Abdullah b. Ömer’i, Mescid-i Haram’da altın oluğun karşısında otururken gördüm ve “...Seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz...” (Bakara, 2/144) âyetini okudu ve “âyette geçen kible işte burasıdır” dedi, demiştir. Abdullah b. Ömer’den benzer bir rivayet gelmiştir. Bu defa o: “Altın oluk tarafına dön” demiş ve sonra da: “Allah’ın Nebisine dönmesini söylediği kible bu kibledir” demiş, böylece kibleden maksadın altın oluk tarafı olduğunu belirtmiştir⁹⁴. Ayrıca altın oluk (mîzab) tarafının Medine, Şam ve Endülüs ehlinin kiblesi olduğu da söylenmiştir⁹⁵. Ancak, Abdullah b. Ömer’den gelen rivayete dayanarak kiblenin altın oluk tarafı olduğu hususuna farklı bir yorum getirilerek şöyle denilmiştir: “İnsanlardan bir kısmı İbn Ömer’in altın oluğu kastettiğini zannettiler. Halbuki öyle değildir. Çünkü o, ancak Kabe’ye işaret etmiş; o sözüyle başka tarafı değil sadece altın oluk cihetini belirtmeyi kastetmemiştir. “İbrahim’in makamından namaz kılacak yer edin” âyetine rağmen bu nasıl mümkün olur ? ve yine, “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” âyetine ve Müslümanların, Kabe’nin diğer yönlerinin, oralara yönelen için bir kible olduğu konusundaki ittifakına rağmen bu nasıl mümkün olur ?”⁹⁶

Üsame b. Zeyd, dönülmesi istenen kible ile ilgili olarak: “Resülüllah’ı, Beyt’ten çıktıktan sonra yüzünü kapıya doğru çevirdiğini gördüm ve ‘işte kible burası’ dediğini işittim” demiştir. Üsame’den gelen başka bir rivayete göre de, Resülüllah Beyt’ten çıkmış, yüzünü Kabe’ye çevirerek iki rekat namaz kılmış ve iki defa “kible burası” demiştir. Yine Üsame’den gelen diğer bir rivayete göre Resülüllah, Beyt’e girdiğinde onun bütün köşelerinde dua eder ve çıkıncaya kadar da namaz kılmazdı. Çıktığında ise kible cihetine doğru iki rekat namaz kılar ve “kible burası” derdi. Ebu Cafer’den gelen rivayete göre ise, Resülüllah, Beyt’in tamamının kible, Beyt’in kiblesinin

⁹² Molla Husrev, ed-Durerü’l-Hukkâm fî Şerh-i Gureri’l-Ahkâm (neşr. Ahmed Hulusi), Dersaadet ts., I, 60.

⁹³ Taberi, Tefsir, II, 22; İbn Kesir, I, 192.

⁹⁴ Taberi, Tefsir, II, 22; Kurtubi, age, II, 159; Cessas, age, I, 91.

⁹⁵ Kurtubi, age, II, 159.

⁹⁶ Cessas, age, I, 91.

ise kapısı olduğunu söylemiştir⁹⁷. İbn Abbas'a göre de Kabe'nin tamamı kiblelerdir. Kabe'nin kiblesi ise, kapısının bulunduğu yerdir⁹⁸. Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Resülullah: "Kabe, Mescid ehlinin kiblesidir; Mescid Harem ehlinin kiblesidir; Harem ise, doğusuyla batısıyla ümmetimden yeryüzünün diğer yerlerinde bulunanların kiblesidir" demiştir⁹⁹. Ayrıca, kibleden maksadın Kabe'nin binası olmayıp arsası ve alanı olduğu; bu sebeple, bina başka bir yere nakledilse veya yıkılsa kiblegâh olamayacağı belirtilmiştir¹⁰⁰. Serahsî de, bu konu ile ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Bize göre kible Kabe'dir. İster orada bina bulunsun ister bulunmasın değişmez. Bina başka bir yere taşınsa kible olmaz. Zira Abdullah b. Zübeyr zamanında Beyt yeniden inşa edildiğinde, bina Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yükseltilmiştir. Dolayısıyla, orada bina bulunmasa bile, namaz caiz olur. Bize göre kibleye yönelmiş olmaktan maksat ve namaz kılan kimseye gerekli olan Kabe'nin bir kısmına yönelmiş olmaktır. Öyle olduğunda kesin olarak ona yönelmiş demektir. Kibleye yönelmenin gerekliliği konusunda farz ve nafil arasında fark yoktur¹⁰¹.

Yukarıdaki rivayetlerin önemli bir kısmını nakleden Taberi, konu ile ilgili kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: "Bana göre bu konudaki sözün doğrusu, Allah'ın, "Yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür" sözünün böyle anlaşılmasıdır. Yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndüren kimse, kibleye isabet etmiş demektir. Ancak, Mescid-i Haram tarafına dönen kimsenin, o tarafa döndüğüne dair kalp ile niyet etmesi gerekir. Nasıl ki imama uyan bir kimse, imamla bedenen aynı hizada olmadığı ve imamın sağında veya solunda, safın herhangi bir tarafında bulunduğu, imamın arkasında imama uyararak ve onun namaz kıldığı yöne doğru yönelerek namazını kıldığında namazı sahih oluyorsa, kibleye tabi olmanın hükmü de böyledir¹⁰². Âyette geçen, "Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir..." (Bakara, 2/144) ifadesi, genellikle "Mescid-i Haram yönüne, hizasına" şeklinde anlaşılmıştır¹⁰³. Âyette geçen "şatr" lafzı, aynı zamanda "yön, taraf, cihet" gibi manalara geldiğinden, "Mescid-i Haram tarafına" sözü, Kabe tarafına şeklinde yorumlanmış ve bunda ihtilafın olmadığı belirtilmiştir¹⁰⁴. Ayrıca Müslümanlar şunda ittifak etmişlerdir: Şayet bir kimse Kabe'nin herhangi bir tarafına doğru namaz kılsa, bu kendisi için yeterlidir ve bu konuda, eğer o Beyt'in bir köşesine gelip namazında oraya yönelse, bunun kendisi için yeterli olacağına delalet vardır. Çünkü o kimse Kabe tarafına ve cihetine dönmüş demektir ve şüphesiz Allah, Mescid-i Haram tarafına yönelmeyi

⁹⁷ Taberi, Tefsir, II, 23.

⁹⁸ Taberi, Taefsir, II, 22; Kurtubi, age, II, 159.

⁹⁹ Kurtubi, age, II, 159.

¹⁰⁰ Akyüz, age, I, 123.

¹⁰¹ Şemsüddîn es-Serahsî, Kitâbü'l-Mesûd, Beyrut 1398/1978, II, 78-79.

¹⁰² Taberi, Tefsir, II, 22.

¹⁰³ Bkz. Buhari, Tefsiru sure 2, 19; Taberi, Tefsir, II, 20-22; Isbahâni, age, s. 382.

¹⁰⁴ Kurtubi, age, II, 159.

emretmiş olup muradı Beyt'in kendisidir. Ancak, kim Mekke'de bulunur ve namazında Mescid tarafına yönelirse, Beyt'in hizasında bulunmadığı sürece bu kendisi için kâfi değildir¹⁰⁵.

H. Kibleye Dönmenin Önemi ve Ehl-i Kible Tabiri

“Ehl-i kible”, Arapça “kible sahibi” demek olup “Müslüman” karşılığında kullanılan bir tabirdir¹⁰⁶. Dolayısıyla herhangi bir kibleye tabi olmak veya ehl-i kible olmak, âdeta bir dine mensup olmak kadar önemsenmiştir. Bundan dolayı da bir kimsenin kiblesini değiştirmesinin veya başkasının kiblesine tabi olmasının kolay bir şey olmadığı belirtilmiştir. Nitekim kible değişikliği ile ilgili olarak nâzil olan âyetlerden birinde Hz. Peygamber'e hitaben: “Yemin olsun ki (habibim !) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mûcizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler...” (Bakara, 2/145) buyurularak, hem kible değişikliğinin hem de belirli bir kibleye tabi olmanın önemine işaret edilmiş ve burada şu husus vurgulanmıştır: Ey Muhammed ! Sen Yahudi ve Hıristiyanlara her türlü delili getirsen de onlar senin kiblene uymazlar. Artık senin de onların kiblesine tabi olman mümkün değildir. Bu da şundan dolayıdır: Yahudiler dua ederken Beyt-i Makdis'e doğru dönerler, Hıristiyanlar da Doğuya yönelirler. Öyleyse sen, yönelmekle emrolunduğun kibleyi sahiplen ve Yahudilerin ve Hıristiyanların söylediklerine ve kiblelerine yönelme konusundaki çağrılarına da aldırış etme ! Çünkü onlar birbirlerinin kiblelerine de tabi olmazlar !¹⁰⁷. İlgili âyetin devamında da, “...Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun” (Bakara, 2/145); yani, eğer sen, sana ve ashabına “Yahudi veya Hıristiyan olun ki kurtuluşa eresiniz” (Bakara, 2/135) diyen Yahudi ve Hıristiyanların memnuniyetini elde etmeye çalışır; üstelik sana, onların bâtil üzere bulduklarını, Hak konusunda inat içerisinde olduklarını bildirmemden ve seni yönelttiğimiz kibleyi, atan İbrahim'e ve diğer çocuklarına, ondan sonra gelen peygamberlere oraya doğru yönelmeyi farz kıldığıma dair bilgiler geldikten sonra, onların arzusuna uyar ve kiblelerine tabi olursan, işte sen o zaman emrime muhalefet etmek ve bana itaati terketmek suretiyle kendilerine zulmeden kullarımdan olursun” denilmek istenmiştir¹⁰⁸.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bir kimsenin kiblesini değiştirmesi bir anlamda dinini değiştirmesi demektir. Bu da başlı başına ve fevkalade bir şeydir. Diğer taraftan, aynı inancı paylaşmak ve aynı kibleye tabi olmak da oldukça önemli bir hâdisedir. Hz. Peygamber, aynı kibleye

¹⁰⁵ Cessas, age, I, 91.

¹⁰⁶ Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, I, 509.

¹⁰⁷ Taberi, Tefsir, II, 24.

¹⁰⁸ Taberi, Tefsir, II, 25.

yönelmenin önemini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Kim bizim kıldığımız namazı kılar, kiblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, işte o, Allah’ın ve Resülû’nün zimmetinin üzerinde olduğu Müslüman kimsedir. Sakın Allah’ın zimmetini bozmayın”¹⁰⁹; “Lâilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söylerlerse ve bizim namazımızı kılar, kiblemize yönelir, kestiğimiz kurbanı keserlerse, o takdirde onların kanları, malları -vermeleri gereken hak hâriç- bize haram kılınmıştır, hesapları da Allah’a aittir”¹¹⁰. Şu halde, aynı kibleye yönelen kimselere bir kısım dini ve dünyevi hak veya sorumluluklar da terettüp etmektedir.

Kibleye yönelmek kadar önem atfedilen hususlardan birisi de, kişi veya kişilerin, yönelikleri kibleyi sahiplenmesi ve ona karşı saygısızlık sayılabilecek herhangi bir tutum ve davranış içerisinde bulunmamasıdır. Özellikle tuvalet ihtiyacı gibi tabii ihtiyaçların giderilmesi durumunda kibleye karşı ön ve arkanın çevrilmemesi istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber: “Sizden biriniz ihtiyacını gidermek üzere oturduğunda kibleye dönmeyin. Büyük veya küçük ihtiyacınızı giderirken yüzünüzü kibleye dönmeyiniz, fakat onu sağınıza veya solunuza alınız”¹¹¹; “Sizden biriniz tuvalete vardığında kibleye doğru dönmeyin, ona arkasını da dönmeyin; kibleyi sağınıza veya solunuza alınız”¹¹² buyurmuştur. Hadisi rivayet eden Ebu Eyyub, bu sözden sonra, “Şam’a geldiğimizde kible cihetine doğru yapılmış tuvaletler gördük, ihtiyaç gidereceğimiz zaman sağa veya sola sapar ve Allah’tan af dilerdik” diyerek¹¹³, Hz. Peygamber’in bu konudaki tavsiyesine riâyet ettiklerini belirtmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, her iki kibleye de ön ve arkanın dönülmesini yasaklamıştır¹¹⁴. Hz. Peygamber’in bu konudaki hassasiyetini göz önünde bulunduran Müslümanlar genellikle evlerinin tuvaletlerinin kible yönüne denk gelmemesine, hatta mecbur kalmadıkça ayaklarını bile kible tarafına uzatmamaya gayret gösterirler.

Kibleye yönelmek sadece namaza has da değildir. Namaz dışında, dua ederken¹¹⁵; ihrama girerken¹¹⁶; orta cemre taşları atıldığı esnada ve orta cemreden sonra üçüncü “zâtü’l-akabe” cemresi atılırken de kibleye dönülür¹¹⁷. Yine kurban edilecek hayvan kibleye döndürülür. Bir de cenaze kabre, sağ yanı üzere ve yüzü kible tarafına gelecek şekilde konur¹¹⁸.

¹⁰⁹ Buhari, Salat, 28; Tirmizi, İman, 2; Nesâi, Tahrim, 1, İman, 15; Ahmed b. Hanbel, III, 199, 225.

¹¹⁰ Buhari, Salat, 28.

¹¹¹ Müslim, Taharet, 60.

¹¹² Buhari, Vüdu’, 11, Salat, 29; Ebu Davud, Taharet, 4; Nesâi, Taharet, 20.

¹¹³ Buhari, Salat, 29.

¹¹⁴ İbn Mâce, Taharet, 17.

¹¹⁵ Buhari, Daavât, 24.

¹¹⁶ Buhari, Hacc, 29.

¹¹⁷ Buhari, Hacc, 140, 142.

¹¹⁸ Wensinck, “Kible”, İA, VI, 667.

1. Kible Tayini ve Kiblenin Araştırılması Meselesi

Kible değişikliği Hz. Peygamberin arzusu ve Allah'ın emri üzere gerçekleştiğine ve namazda kibleye yönelmek farz kılındığına göre, gerek Mekke'de ve gerekse Mekke dışında yaşayanların namaz kılarken kibleye yönelmeleri namazın şartlarından sayılmıştır. Buna rağmen, özellikle Mekke dışında bulunan kimselerin ya kible yönünü bildikleri halde başka sebeplerden dolayı kibleye yönelememeleri veya kiblenin ne tarafta olduğuna dair kesin bilgilerinin olmaması sebebiyle namazda kibleye yönelememe durumları olabilir. Eğer kişi kible yönünü bildiği halde düşman korkusu; kibleye yönelmesi halinde kendisine düşmanın, yol kesicinin veya yırtıcı hayvanın rastlaması; denizde bir tahta parçası üzerinde bulunması ve onu kibleye döndürmesi durumunda tahtanın büyük kesiminin suya batması tehlikesinin bulunması ve yanında, onu kibleye döndürecek kimsenin olmaması vs. gibi hallerde istediği tarafa yönelerek namazını kılar¹¹⁹.

Kible yönünü bildiği halde kibleye yönelememe durumu, mesela kişinin karanlık bir gecede çölde bulunması ve kibleyi gösteren işaretler konusunda bilgisinin olmaması gibi, şüphe ve karışıklık sebebiyle de mümkündür. Böyle durumlarda kişi, yanında kibleyi sorabileceği bir kimse varsa o kimseye sorarak namazını kılması gerekir; ayrıca onun kibleyi araştırması caiz değildir. Eğer yanındaki kimseye kibleyi sormaz; araştırmada bulunur, ona göre namazını kılar ve kibleye de isabet ederse namazı caiz olur. Eğer yanında kibleyi sorabileceği kimse yoksa, o durumda araştırma yapması caizdir. Çünkü teklif güç ve imkan dahilindedir. O kimsenin gücü nispetinde araştırma yapma dışında yapacağı bir şey yoksa, Allah'ın, "Her nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır..." sözünden dolayı, o kimsenin araştırma yaparak namaz kılması caiz görülmüştür¹²⁰.

Burada, namaz kılan kimsenin ya kibleye yönelme imkanı vardır veya yoktur şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Eğer kibleye yönelme imkanı varsa ve Kabe'yi görecek durumda ise, Kabe'nin hangi yönü olursa olsun, bizzat Kabe'ye yönelmesi gerekir. Eğer Kabe'nin herhangi bir tarafına yönelmeksizin, başka tarafa yönelirse namazı caiz olmaz. Hatta yüzünü bizzat kiblenin kendisine döndürme imkanı varsa, döndürmesi gerekir. Kabe'den uzakta bulunan kimsenin ise, Kabe tarafına yönelmesi gerekir. Bu da, Kabe yönünü gösteren işaretler sayesinde mümkün olur. Bu durumda bizzat Kabe'nin kendisine değil, Kabe yönüne itibar olunur¹²¹.

Kible yönünü bilmeyen veya o konuda şüphe içinde bulunan kimse, yanında bulunan kimselere sorarak namazını kılar. Fakat yanında veya

¹¹⁹ Ebu Bekis b. Mes'ûd el-Kâsânî, Kitâb-ü Bedâi's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi', Beyrut 1402/1982, I, 118; Molla Husrev, age, I, 60-61.

¹²⁰ Kâsânî, age, I, 118.

¹²¹ Kâsânî, age, I, 118.

yakınında kibleyi sorabileceği birisi bulunmazsa, aşağıda belirtilen kible tayin yöntemlerine göre kibleyi bulur ve ona göre namazını kılar.

1. Kible Tayin Yöntemleri

a) Câmi ve Mescitler

Şehir, kasaba, köy gibi yerleşim birimlerindeki cami ve mescitler zaten kibleye doğru yapılmış olduklarından, onlara bakarak kible yönünü tayin etmek mümkündür. Cami ve mescitlerden biraz uzakta bulunanlar, minarelere bakarak ve minarelerin genellikle cami ve mescitlerin sağ tarafında yapıldıklarını göz önünde bulundurarak kibleyi bulabilirler.

b) Mezarlıklar

Ölen Müslümanların mezarları kibleye doğru olduğundan, çevredeki Müslüman mezarlıklarından istifade ederek kible yönünü tespit etmek de mümkündür.

c) Teknik Araçlar

Pusula, saat, harita, radyo ve televizyon gibi teknik araçlarla da kible yönünü rahatlıkla tespit etme imkanı vardır. Kible tayininde başvurulan modern yöntemlerin başında pusula gelmektedir¹²². Genellikle inşa edilecek olan camilerin kiblelerini tayin etmede de pusula kullanılmaktadır. Hatta bu amaçla pusulalı seccadelerin imal edildiği de bilinmektedir. Ayrıca, “kıblenümâ” adı verilen ve kible yönünü gösteren bir âletin varlığı da bilinmektedir. Halk arasında “kıblenâme” olarak bilinen bu âlet, yuvarlak bir kutu içinde ve saat şeklinde olup yelkovana benzeyen ibresi kibleyi gösterir. Bunların basit olanları, hatta saat kordonuna takılacak kadar küçükleri bulunduğu gibi, daha büyükleri ve özenilerek yapılanları da vardır¹²³.

d) Gezegener

Güneş ve ay gibi gök cisimlerinin doğup battığı yönler göre de kibleyi tayin etme imkanı vardır. Ancak güneş ve ayın hareketlerinin her ülkenin coğrafi konumuna göre değişiklik arzettiğinin bilinmesi gerekir. Aynı şekilde yıldızlarla da yön tayininde bulunmak mümkündür¹²⁴. Mesela kutup yıldızının kuzeyde bulunduğunu bilen bir kimse için güneyi tespit etmek kolay olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber, birinci kibleyi de ikinci kibleyi de kendisi tayin etmişti. Öyle anlaşılıyor ki onun, Mekke'nin ve Kudüs'ün hangi yönlerde bulunduğunu tayin edebilecek kadar teknik bilgisi vardı ve bu pusulasız idi. Muhtemelen o dönemde yıldızlar vasıtasıyla yönler tayin ediliyordu. Daha doğrusu o, Kudüs'e gitmek için hangi yıldızın takip

¹²² Akyüz, age, I, 127.

¹²³ Pakalın, age, II, 256.

¹²⁴ Akyüz, age, I, 126-127.

edileceğini biliyordu. Çünkü en az iki sefer Suriye'ye seyahat yapmıştı. Aynı şekilde, Suriye'den dönüp Mekke'ye gidildiğinde hangi yıldızın takip edilmesi gerektiğini de biliyordu. Böylece o, yıldızlar vasıtasıyla Kudüs'ün ve Kabe'nin yönünü takip edebiliyordu¹²⁵. Keza Türkiye'ye göre de kutup yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, kutup yıldızı öne veya sola alınarak kible bulunabilir; öne alındığında kible arkada, sola alındığında sağda demektir. Diğer bir ifadeyle, kutup yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, ona göre kible güneyde demektir. Ancak, güneş ve ayda olduğu gibi, kutup yıldızının durumu da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

Aynı zamanda Kabe'nin bulunduğu yönün bilinmesi ve kişinin bulunduğu yerin konumuna göre yönünü tayin etmesi de önemlidir. Mesela ana yönlere ve kuzeyde bulunan kimseye göre Kabe güneydedir. Bu durumda doğu-batı yönünü tespit eden kimsenin, kıblenin bulunduğu yön olarak güneyi bulması kolay olacaktır. Yine Mekke'nin kuzeyinde bulunanlar için kible güneyde, güneyinde yaşayanlar için kuzeyde olacaktır.

e) Tabii İşaretler

Bazı dağların konumu, ağaçların gölgesi veya yosun tutan tarafları, karınca yuvalarının durumu, arı kovanları ve bulunulan yere göre rüzgarın esiş yönü vb. de kible tayininde yardımcı unsurlar olarak gösterilmektedir. Bir anlamda bunlara, tecrübeye dayalı işaretler demek de mümkündür. Bu çerçevede, ağaçların kuzey taraflarının yosun tuttuğu, çevrede bulunan karınca yuvalarının yolunun güneyden kuzeye doğru olduğu, özellikle tabii arı kovanlarının giriş kısımlarının güneyi gösterdiği ve çeşitli yönlerden esen rüzgarların da yön tayininde belirleyici olduğu söylenmektedir¹²⁶.

f) Ana Yönler

Bu sayılanlar dışında, kıblenin belirlenmesinde başvurulabilecek en tabii ve en sağlıklı yöntemlerden birisi de doğu-batı, kuzey-güney gibi ana yönlerdir. Kıblenin bulunması açısından doğu-batı istikametini tespit etmede en önemli ipuçlarından birisi de güneştir. Güneşe göre doğu-batı yönünü tespit eden kimsenin kuzey-güney yönünü tayin etmesi de kolaylaşacaktır. Nitekim Hz. Peygamberin: "Doğu ile batı arası kibledir"¹²⁷ dediği rivayet edilmiş ve bununla, kıblesini karıştıran misafirin kastedildiği belirtilmiştir. Mukimin ise kible yönünü araştırması gerekir. Bu da ancak kible güneyinde veya kuzeyinde bulunan kimse için geçerli olur. Muhtemelen bu hadisile Medine ehlinin ve civarında bulunanların kıblesi kastedilmiştir. Çünkü Kabe

¹²⁵ Hamidullah, Muhammed, İslam Müesseselerine Giriş, İstanbul 1981, s. 52.

¹²⁶ Akyüz, age, I, 127.

¹²⁷ İbn Mâce, Kible, 56.

Medine'nin güneyindedir¹²⁸. Dolayısıyla, Mekke'nin kuzeyinde veya güneyinde yaşayanlar için doğu-batı arası önemli ölçüde belirleyicidir.

2. Kiblenin Araştırılması

Kibleye doğru namaz kılmak ya kible yönü bilinerek veya araştırma yapılarak mümkün olur. Kible yönünü bilen kimselerin ayrıca araştırma yapmalarına gerek yoktur. Kible yönünü bilmeyen kimselerin mutlaka araştırma yapmaları gerekir. Dolayısıyla, namaz kılacak kimse, güneş, ay, yıldızlar, dağlar vb. gibi kibleyi gösterecek bilgilerin yokluğu, karanlığın bastırması ve bulutların kararması gibi durumlarda şüpheye düşerse ve bu konuda kendisine bilgi verecek kimse yoksa, bu durumda kibleyi araştırır. Kibleyi araştırmak, maksada ulaşmak için çaba sarfetmek demektir. Rivayete göre ashab, şüphe ve karışıklık durumlarında kibleyi araştırdıkları ve Resülüllah (a.s) bunu reddetmezdi. Hz. Peygamberin, kiblenin araştırılması konusundaki sükutu, araştırmanın caiz olduğuna delil sayılmıştır.

Kibleyi araştıran kimse, hata bile etmiş olsa namazı iade etmez. Çünkü teklif gücün yettiği kadardır. Fakat araştırma yapmadan namazı kılar ve hata ederse, o durumda namazı bozulur. Gerçekte kible cihetine isabet etmek güç dahilinde değildir. Burada araştırılan yön, Kabe'den uzakta bulunanlar için Kabe'nin yönü gibidir ve Allah'ın, "Her nereye yönelirsiniz Allah'ın zati oradadır...", yani Allah'ın kiblesi oradadır sözü, şüphe halinde kılınan namaz içindir, denilmiştir¹²⁹. Ayrıca bu âyetin, korku ânında veya binek üzerinde namaz kılarken, Mekke yönünün haricinde bir yöne doğru namaz kılanlara da kolaylık sağladığı belirtilmiştir¹³⁰.

Kibleyi araştırmadan namaza başlayan kimse ya kibleye isabet etmiş veya edememiştir. Böyle bir durumda kişinin kalbine, kibleye isabet edip edemediği hususunda, ya şüphe gelmiş veya gelmemiş olabilir. Eğer kalbine şüphe gelmişse, namazı olmamış demektir. Çünkü şüphe üzerine farz bina edilmez. Diğer taraftan kişi, kiblenin yönünü araştırdığı halde, kesin delillerin bulunmaması vb. sebeplerle tam bir kanaate ulaşamamışsa, o durumda zann-ı gâlibine göre hareket ederek namazını kılar. Çünkü burada bir çaba ve bunun sonucunda oluşan bir kalp şahadeti vardır. Bu şekildeki bir araştırma yoluyla Kabe kible yapılmış veya kibleye isabet edilmiş sayılır ve kararlaştırılan yön kişinin içtihadına göre kible olur¹³¹.

Yukarıdan beri verilen bilgiler ve sıradan bir dünya haritası yardımıyla bile Mekke istikametini tayin etmek kolaydır. Mekke, Arabistan'ın batı sahillerinin ortası istikametidir. Ayrıca bu hususta pusuladan da istifade etmek mümkündür. Ancak, dünyanın çeşitli coğrafi

¹²⁸ İbn Manzur, age, XI, 544-545.

¹²⁹ Molla Husrev, age, I, 61; Kâsânî, age, I, 118-119.

¹³⁰ Cessas, age, I, 86.

¹³¹ Kâsânî, age, I, 118-119.

bölgelerinde kible yönü değişik şekillerdedir. Mesela İngiltere'deki Müslümanlar güney-doğu, Birleşik Amerika'dakiler doğu-güney-doğu istikametine yönelirler. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir husus da, dünyanın yuvarlaklığı dolayısıyla bulunulan coğrafi bölgeyle Kabe arasındaki mesafenin en kısa olanını aramaktır. Bu bakımdan New York'ta doğu-güney-doğu istikametine yönelmek, fakat Alaska'da güney-batıya dönmek daha yakın bir istikamet olduğundan daha uygundur.

Kabe'nin coğrafi konumunun yer küresindeki mukabili, Samoa adaları civarındadır. Bu bölgede bulunurken, mesela vapurla geçerken, her dört yön Kabe'ye eşit uzaklıkta olduğundan, aynen Kabe'de namaz kılan veya kıldırın bir şahıs gibi hangi istikamete yönelerek namaz kılınsa caiz olur¹³².

¹³² Hamidullah, İslam'a Giriş, Ankara 1965, s. 296-297; Akyüz, age, I, 128.